

„Wiener Böhme – Wiener Tscheche“. Vliv hudebního života české (slovanské) menšiny ve Vídni na genezi českého národního uvědomění

Viktor Velek

Etnicita a hudební identita – takto vymezené předmětové pole přímo volá po tom, aby bylo naplněno mnoha různými přístupy a s nimi souvisejícími příklady. Jistá selektivnost a potřebné kvantitativní zúžení na české země nás přivádějí mimo jiné – zvláště při akcentaci mateřského jazyka a etnicity – k hudební kultuře menšin, a to nejen českých v zahraničí, ale rovněž nečeských na území dnešní České republiky, případně v bývalém Československu. Určitý dluh české muzikologie byl splacen příslušnými hesly ve *Slovníku české hudební kultury* (1997). Hesla se týkala např. hudby Romů, Židů či Poláků, pochopitelně dostalo prostor téma česko-německého konfliktního společenství, resp. česko-německého stýkání a potýkání. Není nutné asociovat si primárně to, co negativního přinášelo soužití Čechů a českých Němců (resp. Němců z českých zemí). Obě skupiny ale spojoval např. zemský patriotismus (Lokalpatriotismus) a úcta k zemským patronům.

Při orientaci na 19. století se lze ovšem zaměřit i na poněkud opomíjené fenomény, např. takzvaný moravský separatismus. V povědomí je dosud zejména díky asociaci se státoprávním politickým vývojem a primárně je tento jev zachycen na stránkách dobového tisku, v korespondenci tehdejších aktérů společenského dění apod. Má však i nikoli nevýznamnou reflexi v české hudbě, tj. celou řadu písní vyzývajících k jednotě a svornosti mezi Čechy a Moravany. Existují však i písně glorifikující autonomní podobu moravanství. O moravském separatismu ve vztahu k české Vídni ale později.

Dalším příkladem hledání identity je pravý opak zmíněného separatismu (resp. izolacionismu). Narážím na téma slovanské vzájemnosti, panslovanství a slovanství obecně, tedy na něco, co bychom při troše fantazie mohli označit jako určitý globalizační fenomén v 19. století. Zvláště malé slovanské národy toužily po sounáležitosti: zdokumentovány jsou snahy o vytvoření univerzálního slovanského jazyka a dokonce i různé představy o „slovanské hudbě“, politik Karel Kramář (1860–1937) prosazoval ideu velké slovanské říše sdružující slovanské

národy a vedené Ruskem. Při pečlivém studiu literatury a pramenů je patrné, že výrazy typu Čechosláv či Čechoslovan více korespondují s první polovinou 19. století. Naopak druhá polovina je již ve znamení postupného vystřízlivění z panslovanské euforie a očividný je i pragmatismus a realismus: jde zejména o výsledek konfliktů mezi jednotlivými slovanskými národy (např. ruská okupace polského území, spory balkánských slovanských národů).

Ve zmíněném *Slovníku české hudební kultury* nacházíme i dobře zpracované heslo Vídeň.¹ Hlavní město habsburské monarchie bývá označováno zcela právem za „tavicí kotlík“ (Schmelztiegel) různých národností sdružených pod křídly černožlutého říšského orla. Dynamický rozvoj dunajské metropole v 19. století sice nebyl již ve stínu tureckého ohrožení jako v minulých staletích, ale zatímco docházelo k bourání středověkých hradeb a stavebnímu boomu, vyrůstaly hradby nové, byť ne ze stavebního materiálu v pravém slova smyslu. Hradby (či spíše hranice?) byly tentokrát rázu psychologického. Jestliže ty staré kamenné vznikaly jako obrana proti útočníkům přicházejícím zdaleka, nové byly ochranou před bezprostředními sousedy, občany téhož města, téhož státu..., ovšem jiného jazyka, jiné kultury. Požadavky federativnosti a jazykové rovnoprávnosti vyvolávaly u německy mluvících obyvatel monarchie obavu ze ztráty dominantního postavení v politice, hospodářství, státní správě. Jiná obava plynula z nutnosti osvojit si kvůli výkonu úředního povolání slovanský jazyk, objevilo se „strašidlo“ slavizace Vídně, horovalo se pro udržení jejího „německého charakteru“ – toto spojení se také stalo jedním z hlavních (a nutno říci, že i úspěšných) politických hesel úspěšného a oblíbeného vídeňského starosty Karla Luegera (1844–1910).

Už před rokem 1848 existovala ve Vídni pestře strukturovaná česká enkláva. Její složení odpovídalo různým faktorům: kromě tradiční přítomnosti české menšiny je třeba vzít v úvahu zvýšený zájem o univerzitní studia a lepší profesní uplatnění, než jaké poskytovaly podmínky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Růst kvantity migrace má své kořeny ve zrušení nevolnictví a později i poddanství, migrační vlny byly vyvolávány i méně úrodnými roky. Rovněž poptávka po pracovní síle na stavbě železnic či úprava předpisů o vystěhovalectví (1851) přispívaly k masové migraci Čechů z Rakouska: v rámci Evropy zejména do Vídně, do Ruska, na Balkán, do Německa apod., ale i do Spojených států amerických. – Dalším migračním impulsem byla konjunktura Vídně od šedesátých let 19. století. Češi a Moravané byli v rakouské metropoli chápáni především jako manuální pracovní síla. Svým způsobem do ní lze počítat i hudebníky – vždyť o profesionálním hudebním umění se mluvívá jako o řemesle a konzervatoře byly dříve nazývány „hudebními učilišti“. České země jako „konzervatoř

¹ Jiří Fukač, „Vídeň“, in *Slovník české hudební kultury*, ed. Petr Macek (Praha: Editio Supraphon, 1997), 994–997.

Evropy“ – potvrďme tuto tradovanou a zažitou charakteristiku citátem vztaženým přímo na hudební Vídeň:

Domovina neposkytovala hudebníkům českým dostatečného zaměstnání a často ani také potřebného uznání. Hlavní proud hudebníků našich obracel se k Vídni. Aby zdravý onen pramen nikdy nevyschl, o to starala se pečlivě česká šlechta. Většina českých hudebníků dostala se do Vídně buď v průvodu, nebo na přímlovu některého z oněch ušlechtilých umění milovných českých kavalírů.²

Tato charakteristika z pera Karla Hůlky (1853–1929) dobře vystihuje stav panující v 18. století. Šlechtě záleželo při výběru personálu na tom, aby byl krom ovládnutí toho či onoho řemesla znalý také praktického provozování hudby. Většina „českých hudebníků“ byla tehdy vlastně služebníky typu kuchař, kočí apod. a jazyková stránka byla spíše druhořadá: podvědomě či vědomě šlo o preferování hudebníků z regionu Čech a Moravy, kteří platili za dobré, pohotové, přizpůsobivé a flexibilní hudební síly. Nekritický přístup české hudební historiografie vedl později nejednou k tomu, že za „české“ hudebníky byli považováni (doslova „přisvojování“) i ti, kteří by se tomuto označení jistě bránili: většinou sami sebe chápali kosmopolitně, jazykově utrakvisticky. Byli „Rakušany“, rozhodně ne však „Čechy, Čechoslavy“ apod. Zde jeden konkrétní příklad: spojením „syn Čechie slavné“ označil František Cyril Kampelík (1805–1872) v roce 1836 renomovaného hudebního skladatele Leopolda Jansu (1795–1875), který pocházel z Ústí nad Orlicí. – Ano, ještě v druhé polovině 19. století existovala nemalá skupina hudebníků, kteří se nechťeli podvolit tlaku na veřejnou demonstraci vlastní národní identity. Neprávem proto bývali českými vlastenci označováni za „odrodilce“, „odpadlíky“, „renegáty“. Příkladem mohou být slova z nekrologu, který v září 1860 upozornil na úmrtí Jana Evangelisty Bedřicha Hořalky (Johannes Horzalka, 1796–1860): „Zesnul opět český umělec, jenž svými plody jiný národ než ku kterému náležel, oblažoval. Kéž by tento příklad mnohé naše skladatele na pravou cestu přivedl!“³ Hořalka, rodák z Třeště, žil ve Vídni od třinácti let, zdokonalil se zde v hudbě, koncertoval po celé Evropě a jeho práce byla ve Vídni ceněna. Zatímco zmíněný citát, otištěný v *Daliboru*, byl spíše pranýřem, jiné práce na počátku 20. století už Hořalku řadí do seznamu zaslužilých Moravanů a do české hudby vůbec.

Zůstaňme ale ještě u fenoménu odrodilství. V podstatě všechny obecně formulované výtky lze přenést do prostředí českých (resp. z Čech pocházejících) hudebníků. Už v roce 1837 Kampelík z Vídně do Prahy referoval značně kriticky:

² Karel Hůlka, „O potřebě studia starší české hudby“, *Dalibor* 20, č. 28–29 (7. 5. 1898): 216.

³ B. M., „Videň“, *Dalibor* 3, č. 27 (20. 9. 1860): 220.

„Zkušenost nám trpká dokazuje, že jakmile který Čech nebo Moravan, Slezák, nebo Slovák překročil meze své vlasti, přijda do jiného povětří hned měnil barvu a výložky jak chameleon, nejsa tím ani tím jako pleva na větru se rozplýval nemaje nížádné svědomosti o národnosti a samostatnosti vytrvalé. Než takto bývalo, nyní se to ale k lepšímu mění!“⁴ V literatuře a tisku později nalézáme obraz Vídně jako „hrobu Slovanstva“⁵, jako „největší slovanské přelejvárny“.⁶

Metodologický problém nastává v hudební lexikografii: patří tedy významné osobnosti jako např. Josef Ferdinand Skalický (1863–1933), Theobald/Děpold Kretschmann/Krečman (1850–1919) či Franz/František Simandl (1840–1912) do českých, či do rakouských hudebních slovníků? Podle mého názoru patří do obou, ale nelze v heslech opomíjet jejich biculturnost (možná by bylo lepší uvažovat o nacionálním utrakvismu). Hesla všech těchto jmenovaných osob by tudíž v rakouských slovnících měla obsahovat nejen informace o jejich působení v kontextu „německé Vídně“, ale i aktivity v prostředí vídeňských Čechů (resp. Slovanů). Takovou vyváženost nacházíme v rakouské lexikografii ojediněle, zatímco v českých (československých) slovnících častěji. Proč? Pro české muzikology byly aktivity hudebníků na německé hudební scéně ve Vídni dobře známe z tisku a obvykle... i prestižní. Též znalost němčiny je vyšší než znalost češtiny ze strany rakouských kolegů. Pokud neumějí česky, nemohou u připravovaných biografických hesel logicky obsáhnout ani působení umělců např. v českovídeňských spolcích: o většině z nich se německy nikdy nepsalo, výjimku tvořily spolky Lumír, Slovanský zpěvácký spolek či Slovanská beseda. – Nebo ještě jinak: ukazuje se, že shrnout v jednom hesle činnost na německé a na české (slovanské) hudební scéně ve Vídni je nutností. Nelze setrvat na charakteristice „rakouský (resp. vídeňský) skladatel českého původu“ a nesnažit se proniknout hlouběji. Jistě, bezesporu bude obtížné, ba i nemožné u řady osobností jednoznačně určit, do jaké míry se identifikovaly s nacionálním češtvím (jazykovým, kulturním, politickým atd.) a do jaké míry „jen“ pocházely z Čech. Tomuto rozlišení v budoucnu nejvíce napomůže podrobné poznání hudební kultury české (slovanské) Vídně v 19. a 20. století. V podstatě by mělo dojít na naplnění přání Jana Heyera (1883–1942), významného menšinového pracovníka Vídně meziválečného období. A vůbec nevadí, že Heyer při tom myslel na dějiny českého divadla ve Vídni. Stejně dobře (by) se úvaha mohla týkat i hudby: „[...] zdá se, že by se naše zdejší [českovídeňské] dějiny pilným studiem pramenů a sbíráním dat daly sledovati

⁴ František Cyril Kampelík, „Dopis z Vídně 8. 1. 1837“, *Hronka* 2, vol. 1 of 2. part (1837): 19.

⁵ Toto údajně pronesl významný český přírodovědec Jan Svatopluk Presl (1791–1849).

⁶ Ludvík Kuba, *Zaschlá paleta* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955), 206.

hlouběji do minulosti, než pokud jsou dnes známy.“⁷ – Z jiného, leč příbuzného soudku: právě migrace ze zemí Koruny české do Vídně nejvíce volá po překonání starého paradigmatu v podobě „česká hudební emigrace“. Je třeba důsledně rozdělovat migraci a emigraci (vynucenou politickými důvody). Například z Pelhřimova do Vídně nikdo nemohl emigrovat, nýbrž pouze migrovat.

Ale zpět k chronologii. Kolem roku 1840 se počet Čechoslovanů odhadoval na ca dvě stě tisíc. Dobový mediální obraz nebyl jen ve znamení Čechů jako pracovní síly, česká enkláva ve Vídni byla chápána též jako součást poněkud exoticky vnímaného slovanského světa, který se počátkem 19. století začal hlásit o pozornost, ocenění a svá politická a kulturní práva. Pozornost poutaly ve Vídni i národní slovanské kroje a národní tance, např. česká polka, srbské kolo, oblíbené byly i polské tance. Dobře to dokumentují zprávy o „předbřeznových“⁸ vyhlášených slovanských bálech a besedách. Organizátoři z řad ve Vídni žijících slovanských umělců, akademiků, úředníků, učitelů apod. těmito akcemi usilovali o to, aby obraz Slovanů nabyl na důstojnosti, aby byl zbaven nálepky méněcennosti, druhořadosti, služebného, podřízeného postavení, hodného pouze manuální práce. Zde je třeba upozornit, že ona „námezdnost, služebnost“ neminula ani oblast hudby. Již Kampelík považoval za nutné vymezit se vůči vžitému stereotypnímu názoru cizinců, „že Čechové, Moravané, Slováci a Slezáci v hudbě pouze zběhlí a obratní jsou, nikoli ale původní a geniální co skladatelé“. Cestu ke změně názoru, tj. posun od představy reprodukčního umu k schopnosti produkční činnosti spatřoval ve zvýšení zájmu o vlastní hudební národní poklad a v jeho následné prezentaci.

Předbřeznové plesy a besedy pořádaly elity pro elity, dotovali je mecenáši s cílem demonstrovat kulturní sílu. Obsah desítek zpráv českého i německého tisku později výstižně shrnul „kronikář“ české Vídně František Alois Soukup: „Zprávy, které máme o Čechách ve Vídni před rokem 1848, mluví jen o jednom: o besedách, hudbě, zpěvu a tanci.“⁹ Zásadní podíl hudby na formování identity Čechů ve Vídni potvrzují i další citáty: „Českým zpěvem udržována malá větve českého národa v nadšení vlasteneckém.“¹⁰ Anebo: „Na slovanských besedách, pořádaných v letech 1845–1847, vrcholilo národní zanícení, holdující ve Vídni českému zpěvu.“¹¹ Češi sehrávali v organizaci zmíněných plesů a besed nejdůle-

⁷ Jan Heyer, „O prvním českém divadelním představení ve Vídni (29. XII. 1850)“, *Vídeňský deník* 25, č. 39 (11. 3. 1931): 1, 2.

⁸ „Předbřeznová doba (resp. Vormärz)“ – doba revolučního kvasu před rokem 1848.

⁹ František Alois Soukup, *Česká menšina v Rakousku. Přehled vývoje české menšiny na území dnešní republiky Rakouské, zvláště ve Vídni* (Praha: Národní rada československá v Praze, 1928), 23.

¹⁰ Ibidem, 22.

¹¹ Bohuslav Pernica, *Západní Morava v hudbě. Kulturně-historický nástin* (Velké Meziříčí: Bohuslav Pernica, 1938), 21.

žitější roli – bylo jich ve Vídni nejvíce ze všech Slovanů, zde sídlící česká šlechta (zejména Harrachové, Černínové) tento druh prezentace podporovala i proto, že chtěla držet krok s českými společenskými bály v Praze.

Je na místě také připomenout, jaký měla v předbřeznové době hudební a taneční forma prezentace Čechů a Moravanů (ale obecně všech slovanských národů) politický význam. Takto popisoval situaci v letech 1845–1848 František Bedřich Ševčík-Jedovnický:

Nyní, když počet Slovanů ve Vídni dosti velice vzrost, byla již poněkud cesta, na kteréž se dál a dále, až namáhavě, kráčetí mělo, přece již jaksi urovnána; pronásledování a týrání vlasteneckých Slovanů se strany policie nebylo již tak urputné, a povolení ke konání besed nekladly se tak veliké překážky; nabytí policie i vláda toho přesvědčení, že my Slované, kteří besedy ve Vídni zařizujeme, jsme nejloajlnější občané této říše. Nicméně musela se přece pro povolení ke každé besedě, ano i sebemenší zábavě písemná žádost podati.¹²

Vyjádřeno zkratkou: hudební kultura měnila pohled státu na Slovany. Potvrzuje to i shrnutí z pera Bohuslava Pernici (1907–1968), podle nějž předbřeznové vídeňské poměry hudebním produkcím zde žijících Slovanů přály, „[...] neboť zpěv vládá ve Vídni poměrně dobře snášela a jeho účín národně citový vyrovnal se nejlamennějším řečem“.¹³

Nelze vyloučit, že právě integrující snahy Čechů, započaté již organizací Slovanského sjezdu v Praze roku 1848, a pak aktivity krajanů ve Vídni vedly k tomu, že Češi začali být chápáni jako sjednotitelé Slovanstva. Traduje se výrok slavného polského literáta Adama Mickiewicze (1798–1855), který řekl, že „Čechům náleží úkol smířit všechny Slovany“. Jisté je, že najdeme celou řadu dokladů toho, kdy Češi chtěli být určitým mostem mezi Západem a Východem, ale to bychom od tématu odbočili příliš.

Kolem roku 1880 byla Vídeň jako hlavní město mnohonárodnostní říše ze dvou třetin tvořena různými migranty. Z českých zemí sem v 19. století utíkali před agrární krizí osmdesátých a devadesátých let, vyššími výdělky lákaly též nabídky ze sektoru průmyslu a stavebnictví. Právě toto odvětví spolu se zemědělstvím dalo vzniknout spojení „české vlašťovky“ (böhmische Schwalben), a to kvůli sezonnímu rázu pracovní migrace. Pro mnohé znamenalo přesídlení do Vídně i možnost vymanit se z tradičního dohledu v rámci rodinného prostředí.

¹² František Bedřich Ševčík-Jedovnický, „Zpěv slovanský a pěstování společenského života ve Vídni od 1841 do 1862“, in *Sborník Čechů dolnorakouských*, ed. Josef Karásek (Viedeň: nákladem Národopisného odboru dolnorakouského, 1895), 22.

¹³ Pernica, *Západní Morava*, 20.

Nezapomínejme ani na to, že Vídeň byla přirozeným spádovým centrem pro značnou část Moravy, což nejlépe dokumentuje porovnání počtu moravských univerzitních studentů v Praze a v rakouské metropoli. Ve Vídni ostatně často studovali i studenti z Čech a právě Vídeň představovala možnost pozdějšího uplatnění ve státní správě, v obchodu, ve světě vědy, v umění apod. Jistě, případy úspěšných selfmademanů jsou dobře známy, a není nutno myslet jen na lékaře či průmyslníky: i mnohým hudebníkům jejich vídeňské působení pomohlo dostat se na vrchol. Ovšem... „zlatý sen“ často vystřídal tvrdá pracovní realita, umocněná nacionálně demonstrovanou distancí většinového německého etnika. To k Čechům přistupovalo povýšeně, nadřazeně,¹⁴ třebaže sociální úroveň tomu nenahrávala – dokladem je fakt, že nevznikla česká ghetta (byť některé okresy měly významný podíl českého živlu) a že se naprostá většina české masy už v druhé či třetí generaci – více méně dobrovolně – asimilovala.

Přelom 18. a 19. století či spíše počátek 19. století je okamžikem, kdy se výrazně proměnilo paradigma české muzikantské kolonie ve Vídni. Do té doby se tato enkláva nevnímala jako celek. Spojovníkem mezi jednotlivými osobnostmi (či skupinami) byl spíše původ než mateřský jazyk. To se změnilo až po Francouzské revoluci a za Napoleona, jehož epocha nastolila potřebu národního určení, resp. sebeurčení. Stále více se rozlišovalo zemské „böhmisch“ a jazykové/nacionální „tschechisch“, důležitou roli hrál již zmíněný fenomén slovanské vzájemnosti, a mohli bychom pokračovat až třeba k Františku Palackému (1798–1876) a jeho postoji vůči pozvance k účasti na volbách do frankfurtského parlamentu. Zde se přímo nabízí citovat toho, kdo tento přerod aktivně zažil, tj. profesora Františka Bedřicha Ševčíka-Jedovnického (1824–1896), jednoho z nejvýznamnějších vůdců národního života české menšiny ve Vídni kolem poloviny 19. století: „Ve Vídni neznali nikoho jiného nežli ‚die Böhmen‘ a ‚die Krovoten‘, kterýmiž posledními mínili Slováky. [...] Tou dobou [ca. 1845] nedělalo se ve Vídni žádného rozdílu mezi Čechy a Slovany.“¹⁵ Co nám tento citát přesně sděluje? Spíše zprostředkovává pohled německé Vídne na rostoucí tamní slovanskou přítomnost. Co však unikalo, byla vyvíjející se vnitřní diferenciaci, a to Slovanů jako celku i konkrétních větví. V českém případě nešlo jen o rozdělení „Böhme – Tscheche“, ale též o rozlišení na „Čech – Moravan“.

V literatuře se ustálilo psaní o vídeňských Čechích, ale objektivně vzato by bylo na místě (minimálně pro období let ca 1830–1870) psát i o vídeňských Moravanech.¹⁶ Není to žádný umělý konstrukt, jasný dobový důkaz podává už Ševčík:

¹⁴ Hůře než k Čechům se německá Vídeň chovala už jen ke Slovákům.

¹⁵ Ševčík-Jedovnický, „Zpěv slovanský“, 14.

¹⁶ Domyšleno do důsledku, mělo by se v případě německých obyvatel přicházejících do Vídne z Čech a z Moravy psát jako o Wiener Deutschböhmern, resp. Wiener Deutschmährern.

Budiž tu výslovně podotčeno, že nechci na žádný způsob snižovati zásluhu bratrů Čechů tím, že napřed Moravany stavím, ale jelikož Moravanů studovalo v oné době ve Vídni mnohem více nežli Čechů, tedy i v ohledu vlasteneckém vystupovali Moravané ve Vídni vždy ve větším počtu a účinkovali snad i vydatněji nežli Čechové, neb již v době před r. 1848 byl za hlavu Slovanstva vídeňského pokládán Moravan Dr. Jos. [! Jan] Dvořáček, po něm pak [Petr] Bílka. A také co se zpěvu týče, bývalo tomu též tak. Dále bývala to hlavní zásluha Moravanů ve Vídni, že vynasnažovali se oni nejvíce, aby se co možná nejužší přátelství s ostatními slovanskými kmeny pěstovalo.¹⁷

Velmi zajímavý příklad pro „zrání identity“ představuje Vojtěch Matyáš Jírovec / Adalbert Gyrowetz (1763–1850), skladatel „na přelomu slohů“. Tento umělec původem z Českých Budějovic získal vzdělání v rodném městě a na pražské univerzitě, ve Vídni pak prožil většinu života, mj. byl přítelem Josefa Haydna a Wolfganga Amadea Mozarta, působil u různých šlechticů, poznal řadu evropských států. Aktivní kariéru ukončil v roce 1827 nejen z důvodu věku, ale i kvůli klesajícímu zájmu o svou hudbu: romantismus byl na vzestupu a Jírovcova hudba zastarala ještě za jeho života. V německém prostředí platil za německého skladatele, naprostou většinu jeho děl současníci vnímali jako příklady německé hudby. V pozdním věku se ovšem začal ve Vídni setkávat s českými obrozenci, často výrazně velmi mladšími. Starší přezdívka „božský šosák“ a nacionálně indiferentní obraz ustupovaly označení „náš krajan“ („výtečný Čech“), z „Wiener Böhma“ se začal stávat „Wiener Tscheche“, a to v osmdesáti letech! Pokud mu zdraví dovolilo, býval návštěvníkem slovanských besed a bálů (1846, 1847). Na texty mladého Vincence Furcha (1817–1864) složil několik českých písní, jež známe z antologie *Věnc* (1843), kterou editoval František Škroup.¹⁸ – Je třeba uvést ještě jednu důležitou skutečnost. Jírovcova „konverze“ nacházela velký ohlas už za jeho života a je svým způsobem přehnaná. Je to pochopitelné, protože obrozenci potřebovali své konání zaštitit autoritami a do této kategorie skladatel svým renomé jistě patřil. Ale později nacházíme v literatuře relevantnější pohled na jeho přínos pro vývoj české národní hudby.

Vůbec stojí za povšimnutí, jak často byl umělecký přínos dáván do souvislosti právě s národní identitou. Například F. A. Soukup v tomto smyslu správně docenil význam Förchgotta-Tovačovského, který měl „[...] pro českou hudbu a přípravu pro její budoucí vítězný pochod do Vídně a odtud do světa větší zásluhy,

¹⁷ Ševčík-Jedovnický, „Zpěv slovanský“, 13.

¹⁸ *Věnc. Sbirka Českých zpěvů. Nové pokračování. 1. svazek*, ed. František Škroup (Praha: Berra a Hoffmann, 1843).

než ona početná generace českých skladatelů doby Jírovcovy¹⁹. Lze citovat i další znalce českého národního obrození:

Ráz [Furchova] nového umění [...] nepostihl ovšem hudebně stařícký Vojtěch Jírovec [...]. Tento mozartovec, a bezprostřední stoupenec klasicismu, jenž od r. 1804 byl kapelníkem dvorní opery, pociťuje ve vysokém stáří touhu po domově, ze kterého tak dávno vyšel. Komponuje ihned Furchovy texty z Básní z r. 1843 a 1844 a zasílá je do Nového pokračování Věnce [...] A české prostředí je dojato těmito vzpomínkami starého, v celém světě proslulého umělce, a obě písně „Slávský zpěv“ i „Život tiichý“ se stávají domácím repertoírem, jako důkaz, že myšlenka vlasti žije i za hranicemi a u lidí světa i umění znalých.²⁰

V předmluvě k vydání Jírovcova vlastního životopisu František Bartoš (1905–1973) v roce 1940 mj. napsal:

Třebas tedy – jak se přesvědčujeme z životopisu – není tak zcela pravdivým Melišovo tvrzení v Daliboru z r. 1862, že „Jírovec si zachoval i v cizině lásku k řeči a vlasti své české, jejímž věrným synem býti každé událé se příležitosti vyznávati neváhal“, podávají právě jeho české písně z posledních let jeho života důkaz, že skladatel přes ona dlouhá léta pobytu v cizině, s níž se jinak zcela sžil, nepřestal vnitřně cítit svou náležitost k české půdě i své povinnosti k českému životu.²¹

Dalo by se říci, že na sklonku života Jírovec našel vlastní národní identitu? Odpověď není jednoduchá. Zmíněný Bartoš mj. napsal i toto:

Že i jeho vídeňští přátelé ho pokládali za Čecha, o tom svědčí zápis v Castellioho Memoirech, kde autor vysvětluje, proč ve společnosti „Ludlamshöhle“ (jejímiž členy byli také Salieri, C. M. Weber aj.) mu dali jméno Notář sakramentský: „Dali mu [...] česky znějící jméno Notář, protože jeho umění se projevovalo v notách, a Sakramentský, poněvadž se doslechli, že v českém překladu opery ‚Kouzelná flétna‘ slova ‚Dies Bildnis ist bezauberd schön!‘ znějí ‚O sakramentsky hezký kupferstich!‘“.²²

¹⁹ Soukup, *Česká menšina*, 375.

²⁰ Mirko Očadlík, *Zpěv českého obrození (1750–1866)* (Praha: Českomoravský Kompas, 1940).

²¹ Vojtěch Matyáš Jírovec, *Vlastní životopis Vojtěcha Jírovce* (Praha: Topičova edice, 1940), 8, 9.

²² Ibidem.

Ve Vídni se funkční (jazykově česká) spolková struktura ustalovala paralelně s procesem, v němž k sobě hledali cestu Češi a Moravané.²³ Vše nasvědčuje tomu, že na zdůraznění etnicity více záleželo Moravanům. K umírněnějším formám projevů moravanství patřila idea moravštiny jako „mostu mezi Čechy a Slováky“. Velká váha byla kladena rovněž na cyrilometodějské slovanství (ztotožněné s kultem Velehradu), objevování autentické lidové kultury (včetně písňové). Cesta k „moravanství“ vedla nezřídka ovšem i cestou vypjatého, takzvaného moravského separatismu. Jeho součástí nebylo jen vymezení se vůči německým sousedům, ale také kritika dění v Čechách, tj. všeho českého. Prokatolicko-vlastenečtí moravští národovci brojili nejen proti kosmopolitismu, ale také proti obdivu nemalé části Čechů k odkazu Mistra Jana Husa a husitství. V tomto smyslu byl kritizován i významný moravský buditel František Matouš Klácel (1808–1882), jehož prostřednictvím se historie kalicha dostávala od třicátých a čtyřicátých let 19. století do širšího povědomí (a to i v Praze), mj. prostřednictvím husitských textů, které zhudebňovali mladí moravští skladatelé (Josef Ondřej Novotný, Ludvík Dietrich z Dietrichsteinu).

Stojí za zmínku, že moravský separatismus se v kritice Čechů nejednou shodoval s pohledem (vídeňských) Poláků na Čechy. Poláci jasně deklarovali svou nevoli k jazykovému kosmopolitismu či k ideji a pokusům o vytvoření jednotného slovanského jazyka. Na Češích jim vadil i neskrývaný jazykový utrakvismus; odtud plynou nadávky a potupné písně ve smyslu „Češi = Švábi“. Polákům bylo trnem v oku i to, jakým způsobem část Čechů vzhlížela k Rusům. Pokud tedy vídeňští Češi zvali na koncert či besedu kromě dalších Slovanů i místní Rusy, Poláci v naprosté většině případů pozvání odmítali.

Ve Vídni, kde k sobě měli místní Čechové a Moravané geograficky blízko, docházelo k jejich „stýkání a potýkání“ velmi často. V projevech úcty obě větve ctily své velikány, nezřídka na separátních akcích. Moravané např. uznávali jazykovědce Aloise Vojtěcha Šemberu (1807–1882) či hudebníka A. Föchgotta-Tovačovského (1825–1874).²⁴ Tento hudebník, skladatel, sbormistr a organizátor hudebního života slovanské menšiny ve Vídni ovšem usiloval o společný postup Čechů a Moravanů. Byl Moravcem, ale především srdcem a duší přesvědčeným Slovanem, ovšem plně respektovaným na německé hudební scéně ve Vídni. Češi a Moravané nacházeli i společná témata: na počátku to byla např. sympatie k polskému povstání (1830), později odpor k nabídkám frankfurtského parlamentu (1848), protiněmecký program, a nelze opomenout ideu slovanské vzájemnosti.

²³ Milan Řepa, *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (Brno: Doplněk, 2001).

²⁴ Arnošt Bohaboj-Tovačovský = Ernst Föchgott.

Nabízí se hypotéza, že český život ve Vídni kopíroval události ve vlasti, tj. v Čechách a na Moravě. Slovo „kopírovat“ má v sobě značnou dávku pejorativnosti a možná je přehnané. Nicméně princip přebírání s následným uplatňováním vlastních specifik je dokumentován nejednou, a to i v hudbě. Známy jsou i případy, kdy ryze vlastní impulsy mířily z Vídně do Čech a na Moravu. – Národní obrození probíhalo paralelně, ale v různé intenzitě, v jiné podobě a na různých místech. Center bylo více a vídeňští krajané dobře věděli, co se děje např. v Kroměříži, Olomouci či v Praze. Zajímavé je v tomto směru srovnání pražských českých společenských bálů a slovanských vídeňských bálů a besed z období před rokem 1848. Tak trochu šlo o konkurenci ve smyslu „my v Praze...“ – „my ve Vídni...“, všichni organizátoři současně usilovali o jasný signál vůči sousedům, tj. v Praze vůči místní minoritě Němců, ve Vídni vůči majoritě německých obyvatel. – Kontakty s vlastí byly důležitým faktorem. Z Vídně se podnikaly zájezdy krajanů na Velehrad, do Brna, do Prahy, oblíbené byly cesty na divadelní představení, výstavy, pěvecké slavnosti, slavnosti obecně apod. Zdá se, že vzhledem ke geografické blízkosti měli krajané ve Vídni konkrétnější (s reálnou zkušeností spojenou) představu o společenském dění na Moravě než v Praze, naopak zprávy tisku referovaly častěji o dění pražském. Čilé kontakty mezi Moravou a českou (vlastně i moravskou) Vídni panovaly zejména zásluhou vlastenců v Olomouci (kterou Němci nazývali „filiálka propagandy panslavistické“) a v Kroměříži. Ostatně, právě odtud do Vídně mnozí odcházeli.

Vraťme se ještě k oněm bálům a besedám před rokem 1848 (jejich obnovení po roce 1861 již takový význam nemělo). O jejich významu reprezentativním jsem již psal, nelze však opomenout ani dimenzi sociální. Vzhledem k omezenému počtu potenciálních organizačních sil vedla v české Vídni mnohdy k cíli cesta spolupráce: ve spojení šlecht, akademiků, bohatších obchodníků, ale také studentů, tovaryšů..., zkrátka všech vlastenců. Tato jednota měla své základy ve společném úsilí o zajištění bohoslužeb v češtině (kostel Am Gestade). Časem došlo k přirozenému štěpení: elitám nevadilo, že se na besedách a plesech mluvilo ponejvíce německy a že slovanství bylo jakousi obecnou platformou. Naopak o ryze český, případně slovanský charakter setkání šlo zejména studentům a tovaryšům, resp. časem i organizovanému českému dělnictvu ve Vídni. Postupně ubývalo akcí definovaných jako „slovanské besedy“ a přibývalo „českoslovanských besed“. Definitivně zanikl obraz češství/slovanství ve smyslu kulisy – narážím např. na stylizace typu „český sedlák“, „hanácký sedlák“ apod. To je případ plesu, který si ve Vídni v roce 1824 uspořádala česká šlechta a sama se do těchto „typů“ převtělovala.

V české Vídni však nacházíme i volání po vlastní autonomní kultuře. Jeden takový apel výstižně zformuloval v roce 1911 významný žurnalista Rudolf Jeníček

(1869–1939). Jak letopočet naznačuje, dostáváme se již na počátek 20. století, tedy k období, kdy už byla podoba české kultury – zosobněná rozvětvenou a bohatě diferencovanou spolkovou strukturou – ve Vídni jasně stabilizovaná. Přesto stále existovaly pochyby o její svébytnosti a udržitelnosti: „Kultura českovídeňská nemůže býti jen odleskem kultury vlasti, nemá-li pouze živořiti; třebaš kořeny její sály sílu z půdy domácí, přec její květy nabýti musí nových barev, nových vůní, as tak, jako když símě přeneseno pod jiné podnebí po letech překvapuje odstíny.“²⁵ Lze citovat i starší prameny, např. korespondenci telčského rodáka Josefa Sankota (1825–1882). Vídeň znal ze svého pobytu v druhé polovině čtyřicátých let 19. století a jako bystrému pozorovateli a přispěvateli mu byl vlastní kritický přístup. Toto psal dačickému rodáku Matěji Mikšíčkovi (1815–1892), který Vídeň též dobře znal z vlastní zkušenosti:

Před časem jsem se těšil na Prahu, nyní ale vím, že je ve Vídni čistější slovanský život; naše úloha je tu každé hnutí slovanské zaznamenat a bratrům sdělit. My jsme zde jako vyslancové všech slovanských národů při kongresu. Odtud má prýštit život do Slovanstva. [...] Vídeň v ohledu národním za příklad jiným městům sloužiti může, ta horlivost tamějších Slovanů nenajde se taková nikde, ani v Praze snad v té míře.²⁶

Podobným způsobem by bylo možné na českou Vídeň pohlížet ještě z mnoha dalších úhlů. Mně šlo v této studii, která vědomě přechází z chronologického pojetí do tematického, spíše o nástin prvků, jež utvářely formování identity vídeňských Čechů a Moravanů. Jisté to není vyčerpávající a lze si představit i jiné příklady, doufám ale, že se mi podařilo uvést několik podnětů, přinejmenším pro další úvahy a výzkum. Otázek nebylo položeno málo, a přitom jedna, možná z nejdůležitějších, nezazněla přímo: kam vlastně téma „Česká/Moravská hudební Vídeň“ patří? Pokud do předmětového pole „Musikstadt Wien“ a do české hudební kultury, je na místě se ptát, zda je tímto způsobem opravdu vnímána, a pokud ano, zda dostatečně. A pokud ne, tak proč. Dále, zda jde o téma pro hudební historiografy, či spíše pro etnomuzikology. Na různé otázky bude možné dát odpověď až poté, co se téma bude moci pochlubit dostatečným zpracováním literatury a pramenů. Jisté je, že kdysi poměrně nadějný trend „hudební slavistiky“ je dnes zcela mimo záběr. Naopak potenciál nabízí podle mého názoru bilaterální výzkum české a rakouské muzikologie.

Na úplný závěr citát, jímž bych rád demonstroval, jak důležité je zabývat se historií, přítomností a budoucností vlastních národnostních menšin: „Každá

²⁵ Rudolf Jeníček, „Josef Bohuslav Foerster“, *Vídeňský národní kalendář na rok 1911* 7 (1911), 68.

²⁶ Řepa, *Češi nebo Moravané*, 86, 87.

jazyková menšina v cizím státě žijící má určitý význam pro svůj mateřský národ i pro jeho stát.²⁷

“Wiener Böhme – Wiener Tscheche”.

Influence of the Musical Life of the Czech (Slavic) Minority in Vienna on the Genesis of Czech National Consciousness

Abstract

Using mainly examples and processes from the 19th century, the study focuses on the formation of the (musical) identity of the Czech minority in Vienna. Parallel processes mainly included nationalism, Slavic reciprocity, formation of identity within ethnic groups (for example, Moravian separatism, the issue of the Czech-German conflict community) and the shaping of relations between Slavic nations (for example, Polish-Russian aversion). The issue of musicians' patriotism and renegadism is also discussed in detail. The study does not forget about the phenomenon of competition in the sense of prestige (for example, Czech social balls in Prague and Slavic balls and parties in Vienna before 1848). The phenomenon of labour migration and an outline of the image of the perception of musicians from the Czech lands in Vienna also form a subchapter.

„Wiener Böhme – Wiener Tscheche“.

Vliv hudebního života české (slovanské) menšiny ve Vídni na genezi českého národního uvědomění

Abstrakt

Studie se zaměřuje hlavně na základě příkladů a procesů 19. století k utváření (hudební) identity české menšiny ve Vídni. Paralelní procesy představovaly zejména nacionalismus, slovanská vzájemnost, utváření identity v rámci etnik (např. moravský separatismus, téma česko-německého konfliktního společenství) a formování vztahů mezi slovanskými národy (např. polsko-ruská averze). Podrobně je pojednána i otázka vlastenectví a odrodilství. Nelze opomenout fenomén konkurence ve smyslu prestiže (např. před rokem 1848 české společenské bály v Praze a slovanské bály a besedy ve Vídni). Podkapitolu také tvoří fenomén pracovní migrace a nástin obrazu vnímání hudebníků z českých zemí ve Vídni.

²⁷ Jan Auerhan, *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí: národnostní poměry, v nichž žijí, a vztažby, které je poutají k staré vlasti* (Praha: Orbis, 1935), 105.

Keywords

identity; music; national renaissance; nationalism; Viennese Czechs

Klíčová slova

identita; hudba; národní obrození; nacionalismus; vídeňští Češi

Viktor Velek

Fakulta umění Ostravské univerzity

viktor.velek@osu.cz